

VAD/VEM ORSAKADE FÖRSTA VÄRLDSKRIGET?

"Lamporna slocknar över hela Europa, vi kommer inte se dem tändas igen under vår livstid."

Sir Edward Gray, kommenterar första världskrigets utbrott.

Huvudfråga: Skall man fokusera på de internationella relationerna eller inrikespolitiken?

Internationella relationer:

- Det var Tysklands fel – Kriget var en följd av det expansionistiska Tyskland.
- Det var inte Tysklands fel – Kriget var ett resultat av olika faktorer som låg utanför Europas kontroll.

Inrikespolitik

- Det var Tysklands fel – Makteliten i Tyskland var för ett krig delvis beroende på imperialistiska mål och delvis för att mildra den sociala oron.
- Det var inte Tysklands fel – Händelser utanför Tyskland utlöser kriget.

INTERNATIONELLA RELATIONER: DET VAR TYSKLANDS FEL Versaillesfördraget enligt Paragraf/Artikel 231

Viktiga historiker som stödjer denna teori:

- **Luigi Albertini**, *Första Världskrigets ursprung 1914*, 3 vol., Övers. (Eng.) Isabella Massey (1952)
- **D.C.B Lieven**, *Ryssland och ursprunget till första världskriget* (1983)
- **Zara S. Steiner**, *Storbritannien och ursprunget till första världskriget* (1977)
- **A.J.P. Taylor** stödjer detta argument med sin vanligt motsägelsefulla och nedlåtande stil i flera verk.

Kärnan i detta argument skiljer sig inte väsentligt från vad som skrevs i Versailles fredsfördrag:

"De allierade och de associerade regeringarna bekräftar och Tyskland accepterar Tysklands och hennes allierades ansvar för att ha orsakat all den förlust och skada som de allierade och de associerade regeringarna och deras medborgare har utsatts för till följd av det krig som ålagts dem genom aggressionen av Tyskland och hennes allierade. "

Artikel 231

Luigi Albertinis redogörelse för diplomatin under julkrisen har ännu inte motbevisats. Albertini betonar att den internationella diplomatin misslyckades och att det uppstod missförstånd i kommunikationen mellan olika länder, men menar ändå att det var den tyska aggressiviteten som var den avgörande orsaken till att kriget bröt ut.

Lievens redogörelse fokuserar på den ryska tsarregimen och dess relationer med Tyskland. Han framför teorin att kriget var oundvikligt på grund av ett stridslystet Berlin och ett svagt Ryssland. Det största problemet för Sankt Petersburg var den svaga verkställande makten som försökte upprätthålla det kejsarliga arvet trots landets oförmåga då det ställdes inför ett aggressivt Tyskland. Lieven hävdar att Rysslands agerande var defensivt och att inrikesproblemet (tidigare förödmjukelser, social spänning etc.) tvingade tsaren att mobilisera den ryska armén då de ställdes inför det österrikiska anfallet på Serbien och ett potentiellt snabbt nederlag med tyskt bistånd. Han hävdar att Ryssland inte agerade huvudlöst utan snarare såg utvecklingen tydligt och agerade konsekvent. De österrikiska ambitionerna på Balkan, tsarens begränsade utrikespolitiska alternativ samt Tysklands oförmåga att begränsa sin militarism (+ Wiens oförmåga) är de bevis som Lieven använder för att dra slutsatsen att skulden för krigsutbrottet måste *"entydigt ligga hos den tyska regeringen"*.

Steiner diskuterar och framför teorin att den tyska maktlystnaden hotade brittiska intressen. När hon jämför Wilhelm II med Adolf Hitler säger hon att det brittiska utrikesministeriets syn på den tyska hotet var *"helt realistisk"*. Enligt Steiner har den brittiske utrikesministern Sir Edward Gray inget annat val än att inringa ett glupskt Tyskland. Sammanfattningsvis anser hon att Londons reaktion var defensiv när den ställdes inför den tyska aggressionen.

A.J.P. Taylor är mest känd för en "*krigsutbrott enligt en fastslagen tidtabell*". Denna teori betonar att händelserna låg utanför statsmännens kontroll och kriget var ett resultat av olika mobiliseringsscheman, speciellt järnvägstabellerna. Han har framfört åsikten att innan tågen lämnade järnvägsstationerna fyllda med militära trupper, så var den främsta anledningen till att mobiliseringsscheman behövdes den bristande maktbalansen på grund av ett nytt självsäkert och aggressivt Tyskland. Otto von Bismarck hade tidigt hävdade att det inte låg i Tysklands intresse att "*benen från en pommersk grenadjär (soldat) skulle bli begraven någonstans på Balkan*". År 1914 var den pommerska grenadjären för länge sedan glömd. Taylor hävdar att denna förändring i Berlins perspektiv orsakade en egen "*omringning*" och detta la grunden till WWI.

INTERNATIONELLA RELATIONER: ETT HISTORISKT MISSTAG? Strukturella faktorer störtar Europa i fördärvet

Viktiga historiker som stödjer denna teori:

- **James Joll**, *Ursprunget till det första världskriget* (1992)
- **L.C.F. Turner**, *Första Världskrigets ursprung* (1970)
- **Paul Kennedy**
- **Joachim Remak**, *Ursprunget till första världskriget* (1967)

Inte de mest fantasifulla titlarna är de? Dessa författare pekar på flera olika historiska orsaker och skildrar 1914 som en krutdurk som skulle explodera förr snarare än senare (jag kommer hänvisa till detta resonemang som "*krutdurkskolan*"). Tyngdpunkterna/orsakerna kan skilja sig, men i slutändan skapade militarismen, ett felaktigt allianssystem, mobiliseringsscheman, diplomatiska misstag osv. en situation som statsmännen stod maktlösa inför.

Den militära orsaken citeras oftast som hörnstenen som drev händelser bortom de europeiska diplomaternas förmåga. Tysklands Schlieffen-plan var enligt denna syn mest skyldig till situationen som uppstod. Djärvheten personifierad, den tyska planen gick ut på att snabbt besegra fransmännen genom att skicka två miljoner soldater genom det lilla Belgien och erövra Paris inom 6 veckor. Det enda sättet som denna (hänsynslösa?) chansning skulle kunna lyckas var om de lyckades ta de belgiska järnvägsknutpunkterna oskadade i början av striderna. Mobiliseringen kom att innebära krig i hela Europa; på grund av Schlieffenplanen var detta bokstavligen fallet i Berlin. När ryssarna väl mobiliserade upplevde tyskarna att de inte hade något annat val än att attackera med en gång eftersom en försening på några timmar skulle kunna räcka för att förstöra hela planen. Alternativet var ett tvåfrontskrig som de visste att de inte kunde vinna. Den hast som låg bakom de tyska, ryska och franska mobiliseringarna berodde till stor del på Tysklands krigsplan. **Turner** och **Kennedy** är förmodligen de mest kända forskarna som på ett tydligt sätt beskriver konsekvenserna av Schlieffen-planen.

Varför var tyskarna så dumma att de satte sitt hopp till en sådan galenskap? Enkelt, de var de inte. Faktum är att den tyska planen såg bra ut jämfört med andra samtida planer: fransmännen marscherade in i Alsace-Lorraine och sköts skoningslöst ned av kulsprutor, det österrikiska militära fiaskot i Karpaterna och den ryska armén förintades vid Tannenberg. Det är alltför lätt att instämna och fördöma samtida militära strateger. Deras bestående inflytande låg mindre i deras genialitet eller dumhet än de oförutsägbara striderna som kom att avgöras mer eller mindre genom tur, oförutsedda händelser och andras inkompetens snarare än deras egna handlingar. Under Andra Världskriget förlöjligas fransmännen för att de gömde sig bakom Maginotlinjen 1939 medan tyskarna var idiotiska för att de inte antog Moltke den äldres råd och använde samma fästningsstrategi 1914. Vi bör ägna mindre uppmärksamhet åt dagens "*fåtöljgeneraler*" som skriver efterklokt med detaljerade bevis från arkiven och mer koncentrera oss på vad dåtidens generaler uppfattade skulle hända 1914 (vilket för övrigt är mycket närmare verkligheten än vad som tillskrivs eftersom varje seriös militär strateg visste att ett krig förmodligen skulle bli ett blodbad). Detta sätt att behandla historien ger en betydligt bättre inblick i krisen som mötte statsmännen i juli 1914. **Michael Howard** och **Steve Van Evera** (medförfattare till "*Military Strategy and the Origins of the First World War*") drar den korrekta slutsatsen att man trodde att den tyska offensiven skulle innebära en avgörande fördel. Om det fanns ett fönster för en diplomatisk lösning så var detta skrämmande litet. Det är avgörande att man förstår "*offensivkulten*" för att sedan förstå hur snabbt läget juli 1914 försämrades; generalerna trodde verkligen att deras imperier skulle falla samman om de attackerades och politikerna frestades av tron att lyckan bistår den djärve. **James Joll**

argumenterar på ett övertygande sätt att "*offensivkultens*" genomgripande och förhålligande av militära frågor var underförstådd i ett samhälle fylld med militära värden. Det fanns "*outtalade antagandena*" att menings-skiljaktigheter skulle avgöras på slagfältet snarare än vid konferensbordet. **Paul Kennedy** har hävdad att Schlieffen-planen planlades i en era där man fortfarande betraktade krig som ett legitimt instrument för att lösa internationella konflikter och att en offensiv upplevdes ha en avgörande fördel, inte Fritz Fischers idé att "*Tysklands krigsråd*" förvandlade Berlin till det diplomatiska epicentret för världen 1914.

En annan viktig faktor 1914 var ett tvetydigt sammankopplat allianssystem. **James Joll** är förmodligen bäst på att förklara hur detta system var i upplösning 1914 på grund av den engelsk-franska Entente Cordiales oprecisa innebörd samt bristen på stöd för Österrike och Ryssland på Balkan av deras tidigare allierade. De två viktigaste begränsningarna av allianssystemet var (1) *militära förväntningar* (t.ex. att Schlieffen-planen räknade med att Österrike skulle anfälla Ryssland) och (2) *trycket att stödja svagare partner* eller riskera en framtid utan allierade. Tyskland hade här speciella problem eftersom deras enda pålitliga vän var ett Österrike-Ungern i förfall. **George Kennan** hävdar att den "*ödesdigra*" fransk-ryska alliansen nästan gjorde första världskriget oundvikligt. Kennan säger att huvudproblemet med denna allians var att det bara var en militär bekvämlighet mellan ett republikanskt Frankrike och ett auktoritärt Tsaristiskt Ryssland som inte bara var sina politiska motsatser utan hade helt olika expansionistiska motiv. Denna allians pekade mot att striderna på Balkan skulle kunna leda till ett världskrig, vilket var exakt vad som skedde.

Det fanns flera andra strukturella brister inom Europa som historiker har hävdad orsakade första världskriget mer så än specifika tysk ambitioner. I stort sett hävdar "*krutdurksskolan*", antingen implicit eller explicit att ett krig av något slag var oundvikligt eftersom det bara behövdes en gnista för att släppa lös Armageddon. **James Joll's** "*The Origin of the First World War*" är den bästa sammanfattningen av olika faktorer som imperialism, inrikes problem och diplomaters misslyckande. Två ingredienser i krutdurksskolan som förmodligen inte får tillräckligt med historisk uppmärksamhet är Österrikes roll (trots allt så var ju det de som startade kriget) och den aggressiva attityden hos Ententes politisk-militära elit. **Remarks** arbete fokuserar på Österrikes roll. Eftersom Wien ville krossa Serbien anklagar han kategoriskt Österrike-Ungern och i mindre utsträckning Serbien (för att inte begränsa terrorism) och Ryssland (för att inte beakta konsekvenserna av sin fullständiga mobilisering). När det gäller det märkliga fransk-ryska samarbetet ger **Turner**, som svar på det så kallade "Berlinska krigspartiet", en redogörelse för fransk revanschism och korruption samt den chauvinism och inkompetens som kännetecknade Ryssland under Nicholas II.

VIKTEN AV INRIKESPOLITIKEN

Berlins "krigsparti" och Fritz Fischers teorier

Viktiga historiker som stödjer denna teori:

- **Fritz Fischer**, *Germany's Aims in the First World War* (1961/1967)
- **Fritz Fischer**, *From Kaiserreich to Third Reich* (1979/1986)
- **V.R. Berghahn**, *Germany and the Approach of War in 1914* (1993)
- **Wolfgang Mommsen**, "Domestic Factors in German Foreign Policy before 1914" (1973)
- **Immanuel Geiss**, *German Foreign Policy, 1871-1914* (1976)

Utan tvekan är Fischer-kontroversen central för varje debatt kring första världskrigets orsaker. **Fritz Fischer** bröt ny mark från den traditionella Rankedominerade historiska metoden som använts av tyska historiker. Denna äldre syn argumenterade för en svagare länk mellan utvecklingen inom Tyskland som skrämde den tyska makteliten och kejsardörets expansionistiska mål. Fischer hävdar att makteliten ville ha ett krig sedan 1912 (året för stora socialdemokratiska framgångar i valet till den tyska riksdagen) och de manipulerade österrikarna till att använda Casus Belli (en laglig krigsorsak) på grund av mordet på ärkehertigen till att starta första världskriget. Fischer kände till och använde sig av nyöppnade arkiv, särskilt den tyska kanslerns Bethmann-Hollwegs arkiv med det berömda "*Septemberprogrammet*" som innebar annekteringar och ekonomisk dominans över Centraleuropa. Dessa fynd krävde en annan tolkning av kriget än de tidigare tolkningarna.

Sammanfattningsvis säger Fischer att **Tyskland hade en plan och den tyska maktelitens intriger ledde till ett medvetet krig 1914 för att förhindra demokrati och uppnå kontinental hegemoni**. Förutom att vara startpunkten för en ny uppdaterad diskussion om första världskriget så kom Fischers teorier att få andra konsekvenser:

- Han hjälpte till att öppna socialhistoriens slussar och senare Alltagsgeschichte (vardagshistorien). Detta blev mer en inspirerad sidoprodukt än en del av hans metod eftersom hans arbete huvudsakligen är en envägs dialog mellan massorna och eliten.
- Han och hans arbete blev kraftigt förlöjligade av konservativa tyska historiker i den motreaktion han skapade genom att han fokuserade på frågan om tysk krigsskuld knappt ett decennium efter nazitiden.
- Kanske mest oroande var hans teorier eftersom de identifierade flera samband mellan Kejsar Wilhelm IIs Tyskland och Adolf Hitlers Tyskland – den viktigaste var alliansen med storföretag och landsbygden som använde inhemskt förtryck och extern aggression för att försvara sin makt och sina privilegier gentemot liberalism och socialism - Fischer argumenterar att ”*något är ruttet i tysk historieskrivning*”, vars rötter gick långt tillbaka före 1914. För Fischer var Tysklands krigsmål 1914 och 1939 kusligt lika.

Fischer har kritiserats för att sätta Tyskland utanför det historiska sammanhanget. Tyskland verkar aggressivt bara för att Fischer isolerade landet från en tid där expansionism var utbredd och alla nationer hade "krigsråd". Fischer har också anklagats för att hur han för fram tidpunkten för tyska krigsråd. Bethmann-Hollwegs Septemberprogram kom efter att kriget redan hade brutit ut och Tyskland kanske skulle kunna vinna. Dessutom hade alla krigförande stater stora mål. Slutligen hävdar krutdurksförespråkarna att strukturella krafter drev historiens framåt, inte den tyska eliten. Det kan till exempel hävdas att Schlieffen-planens rigida tidtabell gjorde Bethmann-Hollweg till ett diplomatiskt instrument. Sammanfattningsvis ger Fischer en alldeles för stor historisk tyngd till en liten grupp tyskar som inte är alltför olik sina europeiska motsvarigheter.

Ändå har Fischers inhemska fokus inspirerat en hel generation historiker att omvärdera gamla historiska sanningar. En del, som Fischers elev **Immanuel Geiss**, använder Fischers modell och lägger helt enkelt till några nyanser här och där. Geiss argumenterar för att en märklig form av socialdarwinism genomsyrade Tyskland och gav grunden för Berlins Weltpolitik som de tyska eliterna använde för att förena massorna. Andra forskare som accepterar Fischers inhemska fokus och syn på tysk skuld för första världskriget är:

- **V.R. Berghahn:** Berghahn betonar den snabba industrialiseringen som inte var i linje med de tyska politiska och sociala strukturerna. en aristokratisk elit (Junkers) som innehade makten och var paranoid över varje förändring. Makteliten vägrade genomföra reformer. De betraktade vapenindustrin och militarismen som ett universalmedel för att rå på de sociala spänningarna. Tirpitzplanen, ett enormt flottbyggnadsprogram var utformat för att skrämna briter till att acceptera Tysklands Weltpolitik, bör ses som höjdpunkten för detta system. När dessa åtgärder misslyckades och ledde till en större inhemsk oro vände Tyskland sig till krig som ett sista försök att upprätthålla status quo och förhindra en revolution.
- **Wolfgang Mommsen:** Mommsen hävdar att en funktionellt-strukturell strategi är det bästa sättet att förstå utrikespolitiken. Kort sagt betonar denna modell ineffektiviteten hos de konstitutionella och statliga institutionerna i strid med de moderniserande krafterna som verkade för en snabb industrialisering och allmänhetens inflytande. År 1914 var de anakronistiska tyska, ryska och österrikiska regeringarna otillräckliga för att hantera de snabba sociala förändringarna och framstegen för allmänhetens inflytande. Dessa klyftor mellan de sociala och politiska områdena leder i allt högre grad till konflikt och fientlighet mot de härskande eliterna. I slutändan var det enda alternativet för eliterna att använda nationalism och krig som ett verktyg för att dämpa arbetarklassen.

Alla dessa teorier skildrar misslyckandet av en ”*uppifrån och ner politik*” som svar på de historiska krafterna underifrån.

VIKTEN AV INRIKESPOLITIKEN

Ett fokus bort från Tyskland: En ny revisionism?

Viktiga historiker som stödjer denna teori:

- **Arno Mayer**, "*Domestic Causes of the First World War*" (1967)
- **Samuel R. Williamson** *Austria-Hungary and the Coming of the First World War* (1990)
- **Niall Ferguson** *The Pity of War* (1999)

Som var fallet efter strax efter Versailles, attackerade historiker Fischers nya ortodoxi som placerade skulden helt på Tyskland. Strax efter Fischers teorier exploderade på den historiska scenen argumenterade **Arno Mayer** också mot den traditionella diplomatiska maktbalansen och betonade att inrikes problem ledde till första världskriget. Mayer framhöll att tolka enligt den gamla diplomatiska metoden var olämpligt efter de "revolutionära" perioderna under 1700-talet eftersom politiker nu hölls ansvariga av allmänheten. Mayer avviker från Fischer när han förespråkar att hela Europa - inte bara Tyskland - drabbats av inrikes problem i en pre-revolutionär stat eftersom krafter på både yttersta vänster och högerkanten fick mer makt. Alla konservativa europeiska statsmän använde medvetet populär nationalism när de kom närmare krig för att bevara sina sociala system från hoten från både socialistiska och proto fascistiska grupper. I den meningen ser Mayer första världskriget som en massiv kontrarevolution (för att hela Europa betraktade segern som ett universalmedel för konservatism) som syftade till att stoppa historiens gång. Mayer identifierade österrikerna som särskilt desperata för krig, men sprider ändå skulden till samtliga stormakter. Mayers argument är förmodligen alltför ambitiöst och för generaliserat, men hans poäng att diplomati inte kan skiljas från dess skapare och det socio-politiska sammanhang som den har sitt ursprung i är en sund observation som diplomatiska historiker ofta försummar.

Mayer identifierade Österrike som särskilt stridslysten. **Samuel R. Williamson** fortsätter där Mayer slutade och argumenterar (korrekt) att den österrikiska rollen har försummats; en märklig försummelse eftersom beslutet att föra krig togs i Wien. Beslutet att förklara krig var en följd av en tilltagande brist på försiktighet i Habsburgs diplomati. En stark serbisk nationalism och de ryska Balkan-ambitionerna söndrade en monarki bestående av 11 olika nationaliteter, Österrike-Ungern riskerade ett världskrig i hopp om att mordet på ärkehertigen skulle fungera som en Casus Belli (krigsorsak) för ett lokalt krig mot Serbien och det tyska stödet skulle skrämja ryssarna. Mycket av Williamsons bok ägnas åt inrikes problem, särskilt samspelet mellan externa och inhemska faktorer som formade monarkins beslut. Till slut visade sig denna unika och krångliga politiska struktur inte kunna hantera modern nationalism. Williamsons Österrike är inte den förfallna sjunkande makten som ofta porträtteras - dess multinationella befolkning visade sig till och med lojala mot regimen vid krigsutbrottet - men dess ledare ansåg att det var nödvändigt att straffa de insolenta serberna för att bevara deras alltmer arkaiska multinationella system.

Niall Ferguson är svår att kategorisera, för istället för att utveckla en sammanhängande avhandling koncentrerar han sig på att motbevisa historiska ortodoxier och motverka några av hans samtida teorier. Jag har placerat honom här för att det är Fergusons påstående att det fanns en antimilitant känsla inom Tyskland (vilket framgår av lägre vapenutgifter än Ententestaterna hade samt SPD:s (Socialdemokraternas) tillväxt) och han lägger därför skulden för Armageddon på Storbritannien - "*inget mindre än det största misstaget i modern historia*". Fergusons skurk är Sir Edward Gray, som förde en antitysk brittisk politik som stred mot traditionella intressen. Tysklands beslut om krig var en spekulation baserat på svaghet och dess mål var helt förenliga med Londons intressen. I stället för att stå vid sidan, missuppfattade Gray och hans medarbetare grovt de tyska ambitionerna och slängde Storbritannien in i ett krig för att till stor del rädda sitt eget politiska skinn. Fergusons revisionism motbevisar uppfattningen att militarism, imperialism, hemlig diplomati eller vapenkapplöpningen var de viktigaste ingredienserna för Europas så kallade "*krutdurk*" vilket gjorde kriget oundvikligt. Detta, förutom hans hån av Fischer-teorierna, är en annan anledning att till att Ferguson placerats här. Ferguson går så långt att han säger att den brittiska interventionen inte var defensiv, om tyskarna inte hade brutit mot belgisk neutraliteten så hade briterna gjort det. Ett antal forskare avfärdar Fergusons revisionism för att det verkar för långsökt eller av metodologiska skäl, men efter att ha läst hela boken är det den här observatörens ödmjuka uppfattning att det finns för många fördjupningspunkter för att kasta bort "*The Pity of War*" och begrava huvudet i sanden som vissa historiker gör. Så mycket för intellektuell objektivitet.